

aan deze kant, aan de andere kant

door **Antonio Muñoz Molina**

Openingstoespraak voor het Passa Porta Festival, 19 april 2007

Literatuur is bedenken of willen weten wat er aan de andere kant is: over de drempel van de kamer, achter de op een kier staande deur die onze hand straks verder openduwet, of de deur die is afgesloten met een sleutel waarnaar we misschien niet mogen zoeken; aan de andere kant van de rivier, achter het blauwe silhouet van de bergen. Literatuur is vertellen wat we zijn tegengekomen op de ingeslagen weg en bedenken wat we hadden kunnen tegenkomen als we de andere hadden genomen, “the road not taken”, zoals dichter Robert Frost het zo mooi uitdrukte, als we voor de inmiddels chimerieke andere vrouw uit het gedicht van Yeats hadden gekozen. Wat er aan deze kant is, wat we met zekerheid denken te zijn, wat we hebben, verdient ongetwijfeld nauwlettende aandacht. Maar juist door aandacht te hebben voor het bekende ontwaren we in wat vertrouwd is ook het onbekende, de onzichtbare grenzen van de andere kant van de dingen.

Met literatuur bedoel ik niet alleen fictie. Literatuur is de wereld verwoorden, vertellen wat bestaat en wat nooit kan bestaan, wat we hebben meegemaakt en wat we meegemaakt hadden als het toeval ons leven net even een andere wending had gegeven. De scheidslijn tussen wat nu in boeken-top-tiens zo cru wordt onderverdeeld in fictie en non-fictie – maar hoe kun je iets benoemen door aan te geven wat het niet is? – stemt overeen met de grens die Aristoteles trok tussen

poëzie en geschiedenis, zo scherpzinnig onder de loep genomen door Cervantes in zijn *Don Quichot*, grensgeval bij uitstek. Wij noemen fictie wat Cervantes, die Aristoteles las, poëzie noemde: de dingen verhaald niet zoals ze echt waren, maar hoe ze hadden kunnen of moeten zijn. De geschiedenis, het relaas van het waar gebeurde, is voor ons veel breder geworden, omdat dankzij de wetenschappelijke methode onze kennis is verruimd en een aantal natuurwetten voor ons zijn ontsloten. In de jaren dat Cervantes' roman succes kreeg (rijk zou hij er helaas niet mee worden) en hij stilaan een begin maakte met het tweede deel, keek Galileo voor het eerst door de lens van zijn telescoop naar de kraters op de maan en de manen van Jupiter, en vond de experimentele methode uit terwijl hij zijn ontdekkingen optekende in een zo mooie, heldere stijl dat je het wel literatuur, ja zelfs poëzie moet noemen. Volgens Milan Kundera trok Cervantes voor het eerst de sluier weg die de literatuur belette naar de dingen te kijken zoals ze zijn en vond hij zo de roman uit, wellicht de meest hybride kunstvorm, omdat ze evenzeer put uit wat waar is als uit wat verzonnen is, en zo de sluier van de idealisering voorgoed kapotscheurt, de grens doorbreekt tussen mogelijk en onmogelijk. Maar een vergelijkbare sluier wordt door Galileo met zijn telescoop aan stukken gereten, en een even strikte grens door Robert Hooke doorbroken wanneer hij aan de verkeerde kant door een telescoop kijkt en ontdekt welke fantastische werelden en wonderlijke dieren een druppel water bevat.

Als één grens zo snel mogelijk moet worden geslecht, dan is het de grens die literatuur gelijkstelt aan fictie, waardoor hele domeinen van de schrijfkunst aan de andere kant, in een soort niemandsland terechtkomen. Bestaat er schitterender proza uit de achttiende eeuw dan dat van Gibbon en Buffon, respectievelijk historicus en natuurwetenschapper? De grote Cyril Connolly kon naar eigen zeggen het beste 's ochtends schrijven, tijdens de lichtste uren van de dag, wanneer zijn Ierse of Keltische hang naar al te veel mistigheid getemperd werd door de zon. En zo doet de lezer van negentiende-eeuwse literatuur er goed aan als tegenwicht voor de dramatische duisternis van het gotische melodrama en de grootse feuilletons van Charles Dickens, de sobere, nauwkeurige en even meeslepende stijl van Darwin te lezen. *De reis van de Beagle*, *The Origin of Species*, *The Descent of Man* bevatten – en dan heb ik zijn autobiografie niet eens genoemd – een aantal van de beste verhalen die ooit in het Engels zijn geschreven. De romanschrijver kijkt gretig naar de buitenwereld of in zijn eigen geheugen en verzint al vertellende wat hij heeft gezien:

de natuurkundige, de historicus, de wetenschapper, de begaafde verslaggever is zijn verhaal even toegewijd, maar weet dat hij behalve toegewijd ook trouw moet blijven aan het strikte aristotelische beginsel dat men de dingen behoort te vertellen zoals ze zijn. De romanschrijver is bovendien een parasiet, die zich ook de taal van het reële toe-eigent en zich voordoet als kroniekschrijver terwijl hij in werkelijkheid de boel verzint, zoals hij zich ook de taal van de poëzie of van de journalistiek toe-eigent en ze parodieert en verandert in iets anders. Hij maakt de grenzen tussen werkelijkheid en fictie vaag en dubbelzinnig, moeilijker waarneembaar, en dwingt ons zo beter te kijken, zoals een barokke kunstenaar doet met een trompe-l'oeil, een 'trampantojo' in mooi Spaans. De andere kant lokt altijd. Daarom leest het romanpersonage Don Quichot een roman getiteld "Don Quichot", oefent Charles Darwin zich voor het neerschrijven van een theorie die de wereld op zijn kop zal zetten in de kunst van de fictie en zelfs die van het avonturenverhaal, en bootst Arthur Conan Doyle in zijn detectiveverhalen de stijl van de experimentele wetenschap na. Daarom laat Borges een verteller in de eerste persoon genaamd Borges een zo onwaarschijnlijke vondst doen als die van de Aleph, en daarom wil James Joyce per se tot in detail vertellen wat één enkele man op één dag overkomt, een dag waarop er schijnbaar niets bijzonders gebeurt.

Nieuwsgierigheid en bevreemding: literatuur is dorst naar kennis, en ook wantrouwen of achterdocht ten aanzien van wat bekend wordt verondersteld. Niets kan echt als vanzelfsprekend worden beschouwd. Een van de gedichten die ik het vaakst lees en waar ik nooit genoeg van krijg is dat van William Carlos Williams over een natgeregende rode kruiwagen. Het zijn maar acht verzen, in het Engels iets meer dan twintig lettergrepen, maar in die bondigheid is heel precies een even alledaags als memorabel tafereel vevat. Je eigen gezicht, dat je door en door kent, verandert in het gezicht van een wildvreemde wanneer je het onverwacht in een etalage weerspiegeld ziet. Het is geen nieuw, maar je ware gezicht, dat je niet kon zien vanwege de schellen waarmee de gewoonte volgens Marcel Proust onze ogen bedekt. Vanwege onvoorziene omstandigheden onderbreek je 's zomers je vakantie en ga je een dag of een paar uur naar het afgesloten, verlaten huis waar je pas eind augustus terug had moeten komen: de sleutel en de opengaande deur klinken anders dan anders, omdat ze een lange stilte doorbreken, en het halfduister in de kamers met de gordijnen dicht roept een ruimte op uit een ander leven dat niet het jouwe is. In de meest alledaagse dingen ontwaar je een pijnlijke onverschilligheid,

want ze zijn tijdens je afwezigheid intact en precies hetzelfde gebleven, en lijken niet geïnteresseerd in je komst, als een hond die niet opspringt om je tegemoet te rennen.

De andere kant is aan deze kant. Liefde kan nog zo intens, hartstochtelijk en wederzijds zijn, je weet nooit wat de persoon die naar je lacht en je met halfgesloten ogen kust op dat moment denkt. Met hoeveel genegenheid en zorg een zieke ook omringd is, hij is alleen op de wereld met zijn pijn, en zijn pijn is sterker dan genegenheid en weegt zwaarder dan de hele wereld bij elkaar. Bij elke stap die je zet treed je op een onzichtbare grens. De wereld achter je, die jij niet ziet, is een gigantisch onbekend land. De andere kant zit in ons, in de plaatsen en gezichten die we vergeten waren en die in onze dromen haarscherp opdoemen, zonder dat we weten met welk tijt ze zijn teruggekeerd, welke kracht ze niet verloren wilde laten gaan in de tijd. De andere kant begint op een paar centimeter van je huid, bij de grens die zich volgens W.H. Auden op "some thirty inches from my nose" bevindt. In de Angelsaksische wereld is dat een gevaarlijker grens om over te steken dan de Rio Grande, en volgt bij de minste aanraking tussen twee onbekenden een spastische terugtrekreactie, als een soort verdedigingsreflex, en hetzelfde gebeurt wanneer twee mensen elkaar iets langer dan een paar tellen aankijken. Die zo nabije grens is het sterkst voelbaar voor de vreemdeling, hij die alleen is in een land en in een taal, want alles om hem heen is de andere kant, en op zijn pad gaan mensen en dingen voortdurend uit de weg om te voorkomen dat hij hen aanraakt, en woorden verstommen voor hij ze begrijpt. De andere kant is de metro, de straat, de stad, het hele land: die grens gaat niet open op vertoon van een paspoort of visum, heeft ook geen zwakke punten waarlangs de illegale immigrant kan binnenglippen. Overal staan dreigende borden: "No trespassing", "prohibido asomarse al exterior", "è pericoloso sporgersi", "Halt", "Stop". Onzichtbare borden, prikkeldraad waaraan je je huid niet openhaalt, wachttorens met schijnwerpers die niet verblinden maar waar toch een angstaanjagende dreiging van uitgaat.

Aan de ene kant bevinden zich de toegelatenen, de legalen, degenen met de juiste papieren, degenen die niet bang hoeven te zijn als ze worden gefouilleerd of nerveus worden als een grensbewaker ze indringend aankijkt; aan de andere kant alle anderen: degene met een verdacht paspoort, degene die bang is dat zijn koffer wordt doorzocht, degene die zich naarmate hij de controlepost nadert steeds schuldiger

begint te voelen, ook al heeft hij niets gedaan, en er alleen daardoor al verdacht uitziet en de aandacht trekt van degene die hem uit kan wijzen.

Waar bijna niemand bij stilstaat is dat deze kant zó de andere kant kan worden: als het land waartoe je dacht te behoren je uitzet, of vervolgt, of eenvoudigweg ophoudt te bestaan, waardoor voormalige staatsburgers ineens staatlozen zijn; als de grenswacht op een dag zelf trillend voor een grenspost staat waar zijn uniform en geloofsbrieven waardeloos zijn; als je je eigen identiteit waarin je zoveel vertrouwen had om welke reden dan ook kwijtraakt, en je je verloren voelt, een vreemdeling, overgeleverd aan de genade van anderen, verdreven naar de andere kant, waar niemand je kent, waar niemand je taal spreekt of je dichtbij laat komen, laat staan zich door je laat aanraken, omdat je huid donkerder is of lichter. Franz Kafka, die zo veel afwist van grenzen en het vreemdeling-zijn, bedacht de fabel van de man die bij de deur van de wet wordt tegengehouden door een wachter. De tijd verstrijkt, en pas net vóór hij sterft vraagt de man waarom er al die jaren niemand anders naar die deur is gekomen. Daarop zegt de wachter dat die deur alleen voor hem bestemd was.

Literatuur helpt ons in te zien dat deze kant ook de andere kant is: dat de ellende of de waarheid van een ander ook de jouwe kunnen zijn. Literatuur maakt ons opstandig, wanneer Rimbaud klaagt dat het leven elders is, maar leert ons ook die andere, symmetrische waarheid, dat er andere werelden zijn maar dat die zich binnen deze wereld bevinden. Boeken bieden ons Galileo's telescoop en Robert Hooke's microscoop, Baudelaires uitnodiging tot de reis en Pascals waarschuwing dat de oorzaak van alle ellende van de mens is dat hij niet rustig in een kamer kan blijven zitten, ze bieden ons de onbesuisde waanzin van Don Quichot en het droevige, versleten verstand van Alonso Quijano, de rust van de Heer van Montaigne, omringd door boeken in de vredige afzondering van zijn toren en de drang om te vluchten van Huckleberry Finn en Robert Louis Stevenson. Het eerste prozaverhaal van onze Europese cultuur is het relaas van de lange reis over de grens van het bekende van de Griek Herodotus, en het is niet voor niets dat het gebruik van het woord "historie" van hem komt. Vijfentwintig jaar later inspireren boeken ons tot eenzelfde mentaliteit als van Herodotus: zin om te ontdekken wat we niet weten, op zoek te gaan naar verhalen en roddels over onbekenden, te luisteren naar al dan niet verzonden verhalen die de reizigers die ons pad kruisen ons willen vertellen. Het is de mentaliteit van de reizigers uit de Duizend-en-een-nacht, van

Chaucers pelgrims, van de leden van de onsterfelijke Pickwick Club, van de zeelui die elkaar ergens in een haven in de Oriënt of op een tweemaster op de Theems treffen om te luisteren naar de verhalen van Joseph Conrads Marlow.

Er zijn vreselijke mensen die verzot zijn op literatuur, en mensen die keihard zijn voor hun medemens van vlees en bloed en volschieten wanneer ze lezen over het leed van verzonnen personages, zoals sommige schurken extreem gevoelig zijn voor muziek. Toch geloof ik niet dat ik zo veel van boeken zou houden als ik er niet van overtuigd was dat er in de beste een beschavende kracht schuilt. Literatuur, zowel fictie als de andere, toont ons de dubbele, paradoxale waarheid dat iedere ervaring uniek en tegelijkertijd voor vrijwel iedereen volstrekt begrijpelijk is. Als ik mezelf herken in het verdriet van Hector wanneer hij afscheid neemt van zijn vrouw en kind, of in het genoegen waarmee Mrs. Dalloway zich in gepeins verzonken laat meevoeren door het Londense straatgewoel, als ik word aangestoken door Darwins nieuwsgierigheid naar een kever en die van Marcel Proust naar de gasten van een feest van de hertogin van Guermantes, hoe kan ik dan denken dat een ander mijn vijand is omdat hij een andere taal spreekt of aan de andere kant van een grens woont? Literatuur schept een innige, weidse broederschap tussen schrijvers en lezers, en is een voorafschaduwning van de broederschap tussen burgers, een absolute voorwaarde voor een leefbare wereld.

Vertaald uit het Spaans door Trijne Vermunt